

Végh Ferenc[✧]

„Az én experienciám kicsin és csak egynéhány csatából áll”

Zrínyi Miklós katonai életútja 1663 előtt

DOI 10.17047/HADTUD.2025.35.4.95

Zrínyi Miklós 1664 eleji téli hadjáratának és Kanizsa ostromának köztudottan döntő szerepe volt abban, hogy Köprülü Ahmed nagyvezír hada más úton kényszerült Bécs ellen vonulni. A kutatás azonban eddig nem vizsgálta, hogy a „költő és hadvezér” voltaképpen milyen előképzettség és harctéri tapasztalatok birtokában vállalkozott 1663 őszén a dunántúli rendi felkelő hadak, illetve utóbb (társvezérként) a téli hadjárat vezetésére és az oszmán vilájetközpont ostromára. Tanulmányunkban Zrínyi Miklósnak a harmincéves háborúban (1618–1648) való szerepvállalását vesszük vizsgálat alá. Bizonyítani kívánjuk, hogy az 1663–1664. évi háborúban való aktív részvétel a felkészültségét meghaladó kihívást jelenthetett Zrínyi számára, amelynek nagyrészt éppen emiatt nem tudott maradéktalanul megfelelni.

KULCSSZAVAK: Zrínyi Miklós, harmincéves háború, 1663–1664-es török háború, Raimondo Montecuccoli, Habsburg haderő

“My Experience is Slight; It Only Consists of a Few Skirmishes”

Nicholas Zrínyi's Military Career before 1663

Miklós Zrínyi's Winter Campaign in early 1664 and the siege of Kanizsa are known to have played a decisive role in forcing Grand Vizier Köprülü Ahmed's army to march on Vienna by another route. However, research has not yet examined what kind of training and battlefield experience the “poet and military commander” actually had when he undertook to lead the Transdanubian insurgent army in the autumn of 1663 and later (as co-commander) the Winter Campaign and the siege of the Ottoman vilayet centre. The present study examines Miklós Zrínyi's role in the Thirty Years' War (1618–1648). The aim is to demonstrate that his active participation in the war of 1663–1664 may have been a challenge beyond his capabilities, which is largely why he was unable to fully meet the demands placed upon him.

KEYWORDS: Miklós Zrínyi, the Thirty Years' War, the Turkish war of 1663–1664, Raimondo Montecuccoli, Habsburg army

✧ Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, habilitált egyetemi docens – University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, habilitated associate professor; e-mail: vegh.ferenc@pte.hu; <https://orcid.org/0000-0003-1296-9057>

A felkelő hadak generálisa (1663)

Lippay György esztergomi érsek 1663 nyárutóján, Zrínyi Miklós főparancsnoki kinevezése körül folyó viták kapcsán ekképpen tolmácsolta a Habsburg Monarchia döntéshozóinak elutasító véleményét: „... a gróf úr alkalmas lehet a török legyőzésére portyákon és kisebb csatákban, és ennek dicsőségét senki sem vitatja el tőle, ám a katonai erősség és erény, ami egy teljes [*értsd: reguláris – VF*] hadsereg vezényletéhez szükséges, nincs meg benne.”¹ Érsekújvár ostroma miatt amúgy is végletekig fel-fokozott, feszült légkörben minden realitást nélkülözött volna a Magyarországon működő Habsburg haderő, vagy valamely seregtestének vezényletét Zrínyi Miklósrá vagy bármely másik magyar rendi méltóságra átruházni. Az ambiciózus gróf (és főrendi társai) hivatkozott katonai alkalmatlansága cáfolhatatlan ellenérvet adott a Burg katonapolitikusainak az előbbieket túlzó igényeinek hártásához. A katonaszakmai argumentumok, mint alább látni foguk, kétség kívül Zrínyi hadvezetői megbízatása ellen szóltak, bár több mint valószínű, hogy ilyet a hiányolt kvalitások megléte esetén sem kaphatott volna. Európa monarchiáiban ugyanis köztudottan éppen az 1660-as évekre erősödtek meg az abszolutisztikus tendenciák, amely alól a Habsburgok összetett állama sem jelentett kivételt.² Az I. Lipót (1657–1705) trónra kerülését szükségszerűen követő személycserék és pozícióváltások ezeket tovább erősítették. Ezzel párhuzamosan a magyar rendiség képviselőinek mozgástere mindinkább szűkült, amit a Zrínyit feltétlen támogató, a kinevezéséért fáradhatatlanul instanciázó Lippay György is jól érzékelt.³ A Habsburg-ház állandó hadereje (vagy annak valamely önállóan operáló seregteste) feletti irányítására nem, egyedül a felkelt rendi haderő feletti parancsnokság elnyerésére lehetett valós esélye a horvát–magyar főúrnak, hiszen annak vezetője kizárólagosan a magyar rendek reprezentánsa lehetett. Az inszurrekció Habsburg haderő alá tagolása, vagy élére nem honos főtiszt állítása a rendi jogok nyilvánvaló és súlyos sérelme lett volna, amelynek ódiumát a bécsi döntéshozók sem akarták vállalni. Zrínyi egyetlen hadvezetői megbízatását 1663 szeptemberében nyerte el, amikor a betegeskedő és nehézkes nádor, Wesselényi Ferenc helyett, korabeli szóhasználattal „az ő képében” átvette a Dunán inneni és túli felkelő hadak irányítását. Zrínyi Miklós kinevezése tehát voltaképpen a horvát–magyar arisztokrátiának a bécsi udvarral, ám mindenekelőtt a magyar rendi főméltóságok egymással kötött, különleges kompromisszuma volt. Ma már tudjuk, hogy az 1648-tól a dalmát-horvát-szlavón báni méltóságot viselő Zrínyi kinevezése oldotta fel a Batthyány Kristóf Dunántúli kerületi főkapitány, illetve a méltóságsorban ugyan előtte álló, ám katonai téren tapasztalatlan országbíró, Nádasdy Ferenc közötti illetékességi vitát.⁴ Zrínyi megbízatása elviekben Alsó-Magyarország mozgósítására is kiterjedt, ám a jelek szerint végül csak a dunántúli főurak kontingensei és a vármeigyék csapatai felett rendelkezett. Ezt a győri és a „Kanizsa ellen vetett” végvidéki főkapitányságok felültemetett iratos vitézei egészítették ki, illetve közelebből meg

1 Tusor 2015, 231.

2 Sashalmi 2006, 128–129.

3 Tusor 2015, 215–233.

4 Pálffy 2013, 17–27.

nem nevezett „horvátországi hadakkal” akarta még seregét szaporítani Zrínyi.⁵ A 8500 főre becsülhető haderő tüzérséggel nem rendelkezett, így inkább nagyobb portyára emlékeztethetett. Az Udvari Haditanács részéről inkább gesztusként értékelhető lépés volt a főúr irányába, hogy végül rendelkezésére bocsátották a Piccolomini-féle vértés és a Paconchay dragonyos regimentet.⁶ Reguláris seregest felett parancsnoki jogkörrel azonban Zrínyi Miklós sem ekkor, sem utóbb nem kapott.

A regularizáció útján: a harmincéves háború (1618–1648)

Voltaképpen milyen elvárások fogalmazódtak meg a 17. század derekán egy hadvezetővel szemben, és ezeknek Zrínyi Miklós mennyiben tudott eleget tenni? Ezen kérdések megválaszolásához két évtizeddel korábbra, a harmincéves háború (1618–1648) időszakig kell visszamenni az időben, amely a kora újkori Európa legmeghatározóbb fegyveres konfliktusa volt, nem csak időtartamát, hanem intenzitását és kihatásait tekintve is.⁷ Elegendő ehelyütt arra utalni, hogy ennek eredményeként született meg többek között a Habsburg Monarchia állandó hadserege is. A vesztfáliai békét követően ugyanis kilenc gyalogos, ugyanennyi vértés és egy dragonyos regimentet nem oszlattak fel, hanem továbbra is a császári ház szolgálatában tartottak.⁸ Megjegyzendő azonban, hogy erre a lépésre nem egyedül a kontinentális hatalmi átrendeződés miatt került sor, hanem mivel az egységek feloszlatásához szükséges pénzösszeg nem állt a kormányzat rendelkezésére. A katonák leszerelésének ugyanis előfeltétele volt a felhalmozódott zsoldhátralékuk kifizetése, amihez képest a további foglalkoztatásuk összehasonlíthatatlanul kisebb kiadási tételt jelentett.⁹ A Habsburg állandó hadsereg felállításának 1649-es dátuma illetéknéppen nem csak amiatt szimbolikus, hogy a regimentek leszerelése áthúzódott a következő évre is, hanem főleg azért, mivel egyes egységek már az 1620-as évektől folyamatosan fegyverben álltak. Ezek közül több – változó elnevezéssel, illetve utóbb számmal ellátva – végigharcolta a dinasztia háborúit és megérte az Osztrák–Magyar Monarchia széthullását, azaz közel 300 éven át szolgálatban maradt.¹⁰ Témánk szempontjából lényegesebb, hogy a háború szükségszerűen az európai hatalmak fegyveres erőinek a professzionalizálódását hozta magával éppen amiatt, hogy az egységek nagy része folyamatosan foglalkoztatva volt, állományukat nem eresztették szélnek az adott hadműveleti év végén. A katonaszakma középkorias, céhes foglalkozásból mindinkább elismert hivatássá, „életpálya modellé” vált, megteremtve ezzel egyfajta hivatásrendi identitást. A rendszeres gyakorlatoztatás biztosabbá tette a fegyverhasználatot, a kötelékiképzés által pedig az összeszokottságon alapuló harcászati együttműködés vált sokkal hatékonyabbá. A drill megtörte a katonák individualizmusát, akiket a külső kényszer mellett mindinkább a csapatkohézió, a testületi szellem tartott együtt.

⁵ Uo. 35–36.

⁶ Czigány 2019, 37.

⁷ Münkler 2018; Wilson 2009.

⁸ Wrede 1898, 34; Wrede 1901, 13.

⁹ Hoyos 1976, 169–232.

¹⁰ Brnardić–Pavlović 2010, 12–13.

A korábbi alkalmi tisztségek és beosztások idővel ranggá váltak, a tisztek és altisztek számának növekedésével a parancsátvitel is hatékonyabb lett.¹¹ A magasabbparancsnoki pozíciók megszületése pedig távlatosan a vezérlet intézményülését (tábornoki kar) eredményezte, jöllehet a magasabb vezetői pozíciókhoz tartozó harcászati feladatkörök csak a 18. században rögzültek.¹² A folyamatos hadiállapot által előidézett pénzügyi és logisztikai kihívásokra pedig csak a 17. század második felében tudott adekvát választ adni az államok hadügyi adminisztrációja.¹³ A Habsburg Monarchiában az 1660–1670-es években mutatkoztak meg ennek első eredményei, nagyrészt éppen – a hazai historiográfiában negatív megítélésű, mondhatni „Zrínyi-antagonista” – Raimondo Montecuccoli törekvéseinek köszönhetően, aki maga is a harmincéves háborúban, közkatonaként kezdte pályáját és ülhetett végül a bécsi Udvari Haditanács elnökének székébe.¹⁴

A Habsburg-ház európai hegemoniájának megtöréséért (is) vívott összetett konfliktusból természetesen a dinasztia uralma alatt álló Magyar Királyság sem maradhatott ki. A háborúba a protestáns hatalmak oldalán beavatkozó Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György (1630–1648) ellenében a horvát-szlavón és jobbára a magyar rendiség is lojális maradt a dinasztiahoz, és fegyveresen szállt szembe az erdélyi fejedelmek haderejével.¹⁵ A Magyarország területén zajló polgárháború mellett magyar és horvát katonák jelentős számban vállaltak szolgálatot a Német-római Birodalom területére vezényelt alakulatokban is, bár ez a tény a legújabb időkig hangsúlytalan maradt a magyar historiográfiában.¹⁶ A horvát történetírás ellenben már a kezdetektől kiemelt figyelmet fordított a kérdése, olyannyira, hogy a katolikus császári ház melletti, külhoni szerepvállalás a nemzeti identitás elemévé vált.¹⁷ A Katolikus Liga haderejében (egészen annak 1635. évi feloszlatásáig), a császári hadakban vagy a Spanyol Korona szolgálatában álló fegyveresek éves létszáma az újabb, mértéktartó becslések szerint is elérhette a 6–8000 főt.¹⁸ Az oszmánokkal folytatott határmenti küzdelmekben („kis háború”) gyakorlott fegyveresek többnyire 500 fős „ezredekben” (*Regiment*), könnyűlovasként vettek részt a küzdelmekben.¹⁹ Jöllehet korlátozott számban és szerepkörben formális összecsapásoknál is feltűntek ezen egységek, alapvető feladatuk az ellenség nyugtalanítása, portyázás, felderítés, rekvirálás és a kíséretadás volt. A nyugati hadszíntéren bevetett egységek toborzásával jellemzően az egyes végvidékeket irányító, vagy ott tisztséget viselő főurakat és módosabb köznemeseket bízták meg, akik nem csak a szükséges katonai tapasztalattal és társadalmi tekintéllyel, hanem kellő anyagi háttérrel is bírtak.

11 Czigány 2004, 21–31.

12 Végh 2024, 461–463.

13 Czigány 2004, 107–113.

14 Első magyar nyelvű életrajza F. Molnár 2024.

15 Pálffy 2020, 75–94.

16 Monostori 2019, 157–174; Czigány 2004, 79–85; Várkonyi 1992, 149–151; Ballagi 1882.

17 Stanić 2018; Bauer 1941; Kukuljević 1875, 1–47.

18 Czigány 2004, 85.

19 Uo. 81–82.

Zrínyi, az ezredtulajdonos (Oberst/colonellus)

Köztük volt Zrínyi Miklós is, aki a család csaknem kizárólagos birtokában lévő Mura-köz és Légrad kapitányaként 1640-től a Kanizsa ellen vetett végvidék déli várkörzetét irányította.²⁰ A horvát–magyar főúr három egymást követő évben (1642–1644) vett részt a harmincéves háború küzdelmeiben az általa toborzott alakulat élén; az első két alkalommal önerőből vállalta azok kiállítását.²¹ Mindhárom esetben létszámukat a könnyűlovas egységek esetében „sztenderdnek” számító 500 főben határozták meg, illetve nyugat-magyarországi megyékben jelöltek ki gyülekezőhelyet a katonáknak. Zrínyi mindegyik esetben csak meglehetősen későn, nyárutón vagy ősz elején csatlakozott az egységéhez, amelynek irányítása az ezt megelőző hónapokban így szükségképpen ezredtisztjeinek feladata volt. Zrínyi az év végén már Csáktornyán volt, következésképp a hadakozás az adott esztendőben mindössze három-négy hónapra (összesen hozzávetőleg egy évre) vonta el a főurat a határvédelemtől és egyéb teendőitől. Szükségképpen felmerül a kérdés, hogy Zrínyi Miklós miért vállalkozott az oszmán portyáktól veszélyeztetett birtokaitól távol, a Német-római Birodalom területén való hadakozásra, különösen, hogy az első két évben katonaságát saját költségén verbuválta. A mértékadó feldolgozások – a horvát–magyar főúr valóban kivételes karrierje fényében – többnyire távlatos politikai előnyök szerzését vélelmezték a hadivállalkozásai hátterében.²² Mások e mögött nem pusztán személyes ambíciókat, hanem politikai programot is sejtettek.²³ Széchy Károly, Zrínyi első monográfusa a romantikus történetírás szellemében a hadakozását a fiatal főúr tette készségével és becsvágyával, illetve a családi tradícióval magyarázta.²⁴ Apja, V. György (1599–1626) ugyanis 1621-ben és 1626-ban lovasezredek élén maga is részt vett a harmincéves háború küzdelmeiben, belföldön és a birodalmi hadszíntéren is.²⁵ Klaniczay Tibor a marxista történelemszemlélet jegyében, a bécsi udvar irányából érkező nyomást hangsúlyozta, véleménye szerint Zrínyi voltaképpen kényszerből szállt táborba.²⁶ Zrínyi későbbi hadtudományi és hadírói munkássága tükrében mások inkább a személyes katonai tapasztalatszerzés gyakorlati jelentőségét és fontosságát emelték ki.²⁷ Ezt kortársi értesülés is megerősíteni látszik, aminek hitelt ad a Zrínyi-kontingens részletes bemutatása.²⁸ Egy újabb összegzés általánosságban a hadi vállalkozások kézzelfogható anyagi előnyeire hívta fel a figyelmet, bár Zrínyi esetében sajnos csak analógiákra támaszkodhatunk.²⁹ A húszas évei elején járó,

20 Végh 2022, 57–83.

21 Zrínyi hadi vállalkozásait egy korábbi tanulmányunkban részletesen tárgyaltuk. Végh 2021, 213–227.

22 Pálffy 2014, 867–880.

23 Nagy 2003, 21.

24 Széchy 1896, 102.

25 Wrede 1901, 752–755; Ballagi 1882, 113–163.

26 Klaniczay 1964, 46–51.

27 Hausner 2013, 114, 130.

28 „Ein junger Hungarischer Graff von Serin/wolte sich auch beym Teutschen Kriegswesen etwas umsehen/und kam im October Ihr. Erzherzog. Durchl. unterthenigist auffzuwarten mit 400 Hungarischen vom Adel/hatte auch 300 Hussaren/samt etlich 100 Wallachen zu Fuß.” *Theatri Europaei* 1692, 879.

29 Kelenik 2016, 118–122.

korán árvaságra jutott, a családi birtokállományt zilált állapotban átvevő, közéleti szereplését éppen csak megkezdő főrendet mindezen szempontok vélhetően együtt és elválaszthatatlanul, bár alkalmasint eltérő hangsúllyal ösztönözhatték a részvételre.

Mindegyik hadállítást az Udvari Haditanács és Zrínyi Miklós között zajló, több hónapos intenzív alkufolyamat előzte meg, ezek részleteiről azonban csak keveset tudunk. Egyedül az 1644. évi hadjárat esetében ismerjük Zrínyi előzetes feltételeit, ám sajnos ez esetben is csak töredékesen. Kérte például, hogy foglalják bele az egyezségbe, miszerint őt és a vele hadba vonulókat az uralkodó előnyben fogja részesíteni az elkobzott birtokok eladományozásánál. A korabeli gyakorlatnak megfelelően perhelasztást is kért a résztvevőknek a hadakozás idejére, kiterjesztve azt Zrínyi Péterre is, aki távollétében a Murakózt oltalmazta az oszmánoktól.³⁰ Megemlítendő, hogy a tavasszal Bécsben zajló egyeztetések során a betegeskedő Zrínyi Miklóst öccse képviselte, így az utóbbi kikötés talán az ő kérésére fogalmazódhatott meg.³¹ Jóllehet a bécsi hadvezetéssel folytatott egyeztetésekről csak azok kimenetele alapján tudunk képet alkotni, nyilvánvaló, hogy Zrínyi minden egyes alkalommal kemény feltételekhez kötötte hadba szállását, amit a tárgyalások elhúzódása önmagában is tanúsít. A főúr egyik megnyilatkozása is azt sejteti, hogy csak számára kedvező feltételek esetén vállalta a tábori élet megpróbáltatásait, habár az – mint láttuk – legfeljebb néhány hónap távollétet jelentett az adott esztendőben. Bár vélelmezhetően a bécsi udvar volt a kezdeményező fél, annak nincsen jele, hogy a fiatal gróft kötelezték vagy akár csak presszionálták volna a fellépésre.³² Inkább Zrínyi Miklós használta ki a dinasztia szorult helyzetét és tett „visszautasíthatatlan” ajánlatot, amelyért nyilvánvalóan ellentételezést várt. A német lovas lövészek felfogadásának visszatérő igénye mögött alighanem ugyancsak anyagi érdekek húzódtak meg, bár vezetésük kétségkívül nagyobb presztízs is jelentett. A birodalom területén felfogadott fegyveresek ugyanis kelet-közép-európai bajtársaiknál lényegesen magasabb zsoldért szegődtek szolgálatba, következésképpen toborzójuk is nagyobb hasznot remélhetett.³³ Különösen, hogy utóbbiakkal ellentétben nem eresztették szélnek őket a hadműveleti idény végén. A hadgyűjtés a jelek szerint gyorsan megtérülő befektetés volt, amire abból is következtethetünk, hogy Zrínyi Miklós három ízben is zászlót bontott az Ausztriai-ház ellenségeivel szemben.

A mezei könnyű hadak generálisa (levis armaturae militiae campestris generalis)

A Habsburg haderőben a harmincéves háború során nagyszámban szolgáló, Kelet-Közép Európában toborzott (horvát, magyar, lengyel, kozák stb.), a portyázó hadviselésben jártas fegyveresek élén elviekben külön parancsnok „a mezei könnyű hadak generálisa” állt.

30 Zrínyi Miklós összes művei 2003, 490.

31 Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Kriegsarchiv (=KA) Zentralstellen (= ZSt.) Hofkriegsrat (= HKR) Protokolle (= Prot) Expeditur (= Exp.) Band (= Bd.) 290. (1644) fol. 222., Registratur (= Reg.) Bd. 291. (1644) fol. 217.

32 „Császár újfölsége, az mi kegyelmes urunk, parancsolta mastanában, hogy ismeg személyem szerint az armadában menjek, de én nem resolváltam magamat reá, mert tudom, az előbbeni állapotra fognának, itt is nagy károkat vallanak török miatt, mint azelőtt, mindazonáltal jó conditiókkal nem vonyom meg magamat a szolgálattul.” Esterházy Miklósnak, Csáktornya, 1643. június 12. Zrínyi Miklós összes művei 2003, 487.

33 Wrede 1901, 3–13.

A tisztség genezise, mibenléte jövőbeni kutatások tárgyát kell, hogy képezze. A Habsburg Monarchia magasabbparancsnoki állományának kapitális adatbázisa a mezei könnyű hadak generálisát – nominatív megközelítéssel – a tábornokok közé sorolta, holott a könnyűlovasság parancsnoka nem lett tagja a császári haderő éppen formálódó tábornoki karának, tehát azon személyek körének, akik „tábor”, azaz had önálló vezetésére voltak jogosultak.³⁴ Ennek az lehet a magyarázata, hogy a sajátos szervezeti felépítésű és harcmodorú, gyenge harcászati állóképességű, nehezen fegyelmezhető könnyűlovas alakulatokat csupán segédhadakként tartották számon és nem tagolták be a monarchia hadszervezetébe. A könnyűlovasok feletti parancsnokságot minden évben újonnan ítélték oda egy arra alkalmasnak ítélt jelöltnek, aki saját ezrede(i) élén személyesen is részt vett az az évi hadműveletekben. Tehát nem rangról, hanem eseti jellegű tisztségről van szó, amelynek a katonai rátermettség nem volt előfeltétele.

Zrínyi egyébiránt azért is ragaszkodhatott a könnyűlovasság feletti tisztséghez, mivel azt – Albrecht Wallenstein kifejezett kérésére és közbenjárására – 1626 áprilisában apja, V. György is elnyerte.³⁵ A családi tradíció erejét mi sem mutatja jobban, mint hogy 1647-ben Zrínyi Péter is az Udvari Haditanácshoz folyamodott saját parancsnoki kinevezése érdekében.³⁶ Az Udvari Haditanács lajstromkönyveinek bejegyzéseiből kitűnik, hogy Zrínyi Miklós már az 1643. évi egyeztetések során is ragaszkodott a horvát és magyar alakulatok feletti vezérlet elnyeréséhez, amire állítása szerint még az előző évben Lipót Vilmos tett neki ígéretet.³⁷ Ennek hitelt adhat, hogy Zrínyi 1642 őszén a Habsburg főherceg mellett hadakozott.³⁸ A Lipcse mellett november elején elszenvedett katasztrofális vereség miatt a főparancsnokságról az év végén leköszönt Lipót Vilmos már ekkor jelezte ezt a döntéshozók felé.³⁹ Az egyházi pályán érvényesülő, ám inkább hadvezéri babérokra vágyó vakmerő, összetett személyiségű főherceg elismerően nyilatkozott a nála alig hat évvel fiatalabb horvát–magyar főúrról, amiben talán lelki alkati hasonlóságuk is közrejátszott.⁴⁰ Zrínyi végül csak a horvát alakulatok feletti parancsnokságot kapta meg, bár a kérdés végleges megválaszolását nehezíti, hogy a „horvát” jelzőt köztudottan gyűjtőfogalomként hasonló szervezetű/harcmodorú, ám más etnikumú fegyveresekből álló egységekre is vonatkoztatták.⁴¹ Jóllehet 1644

34 Hochedlinger 2006, 3–6.

35 „Capo uber alle die leichte Reütereý”. Ballagi 1882, 117–118.

36 ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 296. (1647) fol. 363.

37 „[Zrínyi Miklós] per confirmation des Erzherzoglichen Promissi kintigen G[ene]rals Com[m]andi aller Croaten und hungarn” ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 676.; Exp. Bd. 288. (1643) fol. 319–320.

38 Szvasztics István Esterházy Miklóshoz. Profñitz, 1642. október 12. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL) P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 45001.

39 „Alß hetten Ihrer Kay[serlichen] May[estät] undt L[iebden] wir seine Persohn nit allein zu diesem Regiment sondern auch dahin recommandieren wollen, ob Ihme in ansehung seiner obangezogenen gueten qualiteten und auf denen hungarischen Gränitzen albereites erlangten gueten Kriegs erfahrenheit hernachmals auch das Commando über die gesambte Croathen im Veldt ertheilt werden möchte.” ÖStA KA ZSt. HKR Akten. Karton 60. 1642 Dezember Exp. 107. fol. 13.

40 „wann er nun dan ein wohlqualificirter eifriger Cavallier und von gueten Mittlen wehre”. Uo.

41 „Zrinio würdt daß Generalat über die Croaten conferiert” ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 289. (1643) fol. 212. Szeptemberben a hadakat főparancsnok-helyettesként irányító Matthias Gallast utasították arra, hogy „den Grafen Niclaß von Zerin denen Croatischen R[e]g[imen]t[e]rn alß Ob[er] Commandanten vorzustellen”. Uo. fol. 407. Ballagi 1882, 45–66.

júliusában kiállított kinevezési okmányának piszkozatában a „magyar, horvát és a többi, afféle katonaság” szófordulat szerepelt, illetve Johann Götz tábornaggal is azt tudatták, hogy Zrínyit a könnyűlovasság generálisává tették, lehetséges, hogy Zrínyi 1644-ben is csak a horvátokkal rendelkezett.⁴² Jelenleg csak annyi bizonyos, hogy szeptemberben a magyar alakulatokat egy 2000 fős regiment felállításával és vezetésével (kettő, illetve szükség esetén egy további hónapra) megbízott Batthyány I. Ádám alá rendelték. Ez alól csak a horvát hadaknak parancsnokló Zrínyi, illetve Wesselényi Ferenc füleki kapitány, a majdani nádor képezett kivételt.⁴³ Több mint valószínű ugyanakkor, hogy a fiatal gróf 1644. évi hadbaszállásának is előfeltételül szabta a könnyűlovasság (vagy legalább egy részének) irányítását.⁴⁴ Éppen Zrínyi titulaturája árulja el számunkra azt, hogy utóbbiak közé értették a dragonyos csapatnemet is, amely tehát elvben szintén a parancsnoksága alá tartozott.⁴⁵ Jelenleg úgy tűnik tehát, hogy a monarchia hadügyi döntéshozói ez idő tájt a magyar és horvát alakulatok élére lehetőség szerint két külön személyt állítottak. Batthyány I. Ádám 1645. évi kinevezése így inkább szabályt erősítő kivétel lehetett, amelyben Esterházy Miklós nádor és Lippay György esztergomi érsek közös fellépése döntő szerepet játszhatott.⁴⁶ Batthyány kinevezése érdekében Zrínyi Miklóst is le kívánták mondani tisztségéről, hogy „eziránt ne lenne valami difficultas avagy competencia”, ami 1645 első hónapjaiban meg is történhetett.⁴⁷

A főstrázsamester (General[feld]wachtmeister)

III. Ferdinánd (1637–1657) 1646. január 26-án állította ki Zrínyi Miklós főstrázsamesteri kinevezését, aki – az uralkodó szakirodalmi álláspont szerint – a rangja révén lett az első magyar származású tábornok, és vált tagjává a Habsburg Monarchia katonai elitjének.⁴⁸ Bár a kinevező okirat sajnos nem maradt fenn, annak tartalma rekonstruálható, tekintve, hogy azt a Ferenc Károly szász-lauenburgi herceg számára 1638. március elsején kiadott kinevező okmánnyal egyezően kellett megfogalmazni.⁴⁹

42 „generalatus supra equitatum levioris armaturae (...) tam super Hungaros quam Croatos et reliquos illius generis militiae” ÖStA KA Feldakten (= FA) Alte Feldakten (= AFA) Karton 117. 1644–7–7.; ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 291. (1644) fol. 305. „levis armaturae militiae universi Campestri[s] Croatiae Generalis”. Bátorfi 1877, 123.

43 „militiaeque nostrae Croaticae supremo capitaneo”. ÖStA KA ZSt. Bestellungen Karton 9. No. 1404–1405.

44 „hallom, hogy az könnyű had commendáját Palatinus mellett őkegyelmére [ti. Zrínyi Miklósr] akarják bízni”. Pálffy Pál nádor levelei 1989, 42.

45 „levis armaturae totius Regiminum Croaticorum Dragonumque Generalis”. Hrvatski Državni Arhiv HDA-681 Vlastelinstva i veleposjedi. Vlastelinstvo Čakovec. Kutija 5. No. 513. Megerősíti ezt az esztergomi érsek, főkanclár értesülése is, miszerint „Zrínyit az horvátok generálisává tették, Dragont is adtak melléje”. „Írom Kegyelmednek” 2015, 135.

46 „Ezen kívül az én intimatiomból kegyelmesen resolválta őfelsége azt is, hogy az ki az magyaroknak generálisa lészen, az horvátokkal is commendáljon.” Esterházy Miklós Batthyány Ádámhoz. Fraknó, 1645. június 3. MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 12680. „Írom Kegyelmednek”, 2015, 189.

47 Matthias Menna Zrínyi Miklóshoz. Bécs, 1645. március 4. „Írom Kegyelmednek” 2015, 189.; MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 30947.

48 Pálffy 2022, 20.

49 Domokos 2021, 565–569.

Jóllehet a kinevezés tényét időközben többen is megkérdőjelezték, az újonnan feltárt források megerősíteni látszanak annak megtörténtét.⁵⁰ A vezérőrnagyi rendfokozat előzményének tekinthető legalsó, következőképpen legnagyobb számban odaítélt tábornoki rang elviekben valóban feljogosította Zrínyit önálló hadvezetésre. Beszédes, hogy – akárcsak a mezei könnyűlovasság generálissága esetében – ezúttal is Zrínyi Miklós lépett fel kezdeményezőként és hozta ezzel mozgásba a hivatali gépezetet. Januárban ugyanis maga kérelmezte az altábornagyi (!), tehát a főstrázsamesterség feletti rangot, ami a jelek szerint elutasításra talált, ennek körülményeit azonban sajnos nem ismerjük.⁵¹ A Habsburg összhaderő feletti főparancsnokságot 1645 májusában – a korábbinál kiterjedtebb jogosítványokkal – ismét átvevő Lipót Vilmosnak ebben bizonyosan döntő szava volt, mivel a főherceg a tábornagy alatti rendfokozatok odaítélésére is felhatalmazást kapott.⁵² Tehát furcsa módon mind az elutasításban, mind a főstrázsamesterség – kompromisszumként is értelmezhető – odaítélésében szerepe lehetett a Zrínyivel már korábban ismeretségbe került főhercegnek. Másrészről szükségképpen merül fel a kérdés, hogy Zrínyi Miklós miért kért magának tábornoki rendfokozatot, ráadásul eredendően nem is a hierarchia legalsó fokán lévőt. Mint láttuk, a horvát (és talán a magyar) könnyűlovasság generálásának tisztsége mind társadalmi pozíciójának, mind felkészültségének megfelelt, hiszen az oszmánokkal folytatott határmenti küzdelmek során jártasságot szerzett a kisháborús harcászatban. Nem mellékes, hogy Zrínyi utóbbi esetében ráadásul, mint láttuk, „családi” előzményre is hivatkozhatott. Egy tábornoki beosztás ellenben „napnyugati” hadvezetési és harcászati ismereteket, illetve jártasságot feltételezett, amelyet Zrínyi – a hazai hadügy sajátos fejlődési irányából következőleg – Magyarországon nyilvánvalóan nem sajátíthatott el. Válaszra vár ugyanakkor az a kérdés is, hogy miért igényelte a rangot magának, ha azzal a későbbiekben nem élt, és annak az utókornál kisebb jelentőséget tulajdonított. Erre abból következtethetünk, hogy a titulátúrájában a főstrázsamesteri rangját csak kivételesen szerepeltette, míg mezei generálisságára visszatérően utalt. Magyarozatként felmerülhet, hogy Zrínyi karrierútjában a császári haderőbeli szolgálat helyett idővel más élvezett prioritást. Számunkra azonban valószínűbbnek tűnik, hogy főstrázsamesterséggel csupán önnön katonai súlyának kívánt nyomatékot adni. A magasabb rang iránti – több szempontból is irrális – folyamodása inkább csak taktikai lépés lehetett részéről, amely nagyobb esélyt adott az alacsonyabb, vágyott pozíció megszerzésére. A korabeli katonai tisztségek megszerzésénél az adott személy, illetve családjának társadalmi-politikai súlya, születési előjogai, érdekérvényesítő képessége láthatólag legalább olyan súllyal estek latba, mint vélt vagy valós hadi érdemei, jártassága. A dalmát-horvát-szlavón báni méltóság várományosának, a királyság leendő zászlósurának, az oszmánellenes háttárvédelemben exponált főrendjének kérését nyilvánvalóan ezúttal sem negligálhatták Bécsben.

Zrínyi Miklós tábornoki kinevezése más okból is rendhagyó volt. A nevezett ugyanis 1645-ben és azt követő esztendőkből személyesen már nem vett részt a háborús

50 Végh 2024, 471–474.

51 ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 294. (1646) fol. 16–17.

52 Broucek 1969, 34.

küzdelmekben, jóllehet a Habsburg Monarchia ekkoriban talán a legválságosabb időszakát élte.⁵³ Bizonyára a fenyegetettséggel is magyarázható, hogy az 1644-ben toborzott alakulatát nem oszlatták fel, az továbbra is a hadszíntéren maradt, bár sorsáról csak keveset tudunk.⁵⁴ Mint ahogy arról sincs tudomásunk, hogy Zrínyi Miklós 1646-ban hadbaszállásra kötelezte volna magát, vagy azt akárcsak latolgatta volna. Ezt a házasságkötésével járó bonyodalmak és az ősszel, hosszú kihagyás után Pozsonyban megnyíló, viharosnak ígérkező országgyűlés is felettébb valószínűtlenné teszik.⁵⁵ Ez viszont praktikusán azt jelentette, hogy a hadszíntértől távol lévő Zrínyi az új tisztségével járó feladatokat nem tudta volna tevőlegesen ellátni, amivel az udvari katonai-politikai döntéshozók is tisztában voltak. Egyszerűbben fogalmazva: a horvát–magyar főúr tehát voltaképpen csak egy titulust kapott, jogosítványok nélkül. A császári haderőben a 17. század második felében léteztek ugyan „címzetes” tábornoki rangok, ám ezek elnyerését néhány éven belül rendszerint a tényleges kinevezés is követte. Példaként a leginkább a visszafoglaló háborúban (1683–1699) játszott szerepéről ismert Gabriele Vecchi(o) említhető, aki éppen ily módon, két lépésben lett „vezérőrnagy”.⁵⁶ Jelenlegi ismereteink szerint tituláris főstrázsamester rangot elsőként Johann Jacob Waldburg kapott 1654-ben.⁵⁷ Még ha Zrínyi kinevező okiratában a megkülönböztető jelző vélhetőleg nem is szerepelt, esetében is erről lehetett szó. Megemlítendő, hogy Zrínyi 1663/1664. évi szerepvállalásai kapcsán a vonatkozó forrásanyagban nem történik utalás főstrázsamesteri rangjára, ami további kutatásra ösztönöz.

A hadvezér?

A császárvárosi döntéshozók szemében tehát a horvát–magyar főrend nem felelt meg azon alapvető kritériumoknak, amelyeket egy reguláris had irányítójával szemben támasztottak. Véleményüknek egy Montecuccoli környezetéhez tartozó tollforrató, talán Galeazzo Gualdo Priorato, I. Lipót császár életrajzírója adott nyíltan hangot, konkrétan Zrínyire utalva: „a katonai mesterséget (...) nem lehet sem könyvekből, sem a portyázásokból elsajátítani”.⁵⁸ Főstrázsamesteri rangja, mint láttuk, pusztán cím, a mezei könnyűlovasság generálissága pedig alkalmi jellegű, formális tisztség volt, amely viselőjét nem jogosította fel önálló hadvezetésre. Raimondo Montecuccoli az 1660-as években úgy tudta, hogy Zrínyi Miklós a harmincéves háború (ahogy ő nevezte: „a német háborúk”) egyetlen formális összecsapásában sem vett részt.⁵⁹ Jóllehet a horvát–magyar főúr tartózkodási helyeit és harctéri szerepvállalását,

53 Broucek 1970, 120–165.

54 Végh 2021, 220.

55 Bene 2021, 140.

56 Schmidt-Brentano 2022, 105.

57 Uo.

58 Nagy, Hausner 2011, 712.

59 ÖStA KA FA AFA 1661–XIII–1. 624. Értelmezésünk szerint ugyanis az olasz nyelvű szövegben az „in alcuna” („néhányban”, ebben a szövegkontextusban tagadólag, „egyben sem” értelemben használt ki-fejezés) a csatákra és nem a háború egyes szakaszaira vonatkoztatható. Vö. Nagy, Hausner 2011, 716.

különösen az 1643. év vonatkozásában jelenleg csak hézagosan tudjuk rekonstruálni, minden jel arra mutat, hogy a talján főtábornagy állítása megfelelt a valóságnak.⁶⁰ Zrínyi birodalmi hadakozásának időablakaiban ugyanis csak egyetlen nagyobb formális ütközetre került sor a szembenálló felek között, jelesül Lipcsénél (másként Breitenfeldnél) 1642. november 2-án, ahol a Habsburg haderőt irányító Lipót Vilmos főherceg – környezetének tanácsa ellenére – megütközött a kisebb haderővel rendelkező Lennart Torstenson svéd tábornaggal.⁶¹ Zrínyi októbertől bizonyosan a főherceg környezetében tartózkodott, ám a források nem említik a nevét a magyar és horvát könnyűlovas egységek részvételével zajló vesztés csatában, holott más ezredtulajdonosok, mint Serényi Pál és Bezerédy László jelenlétét többszörösen is igazolni tudjuk.⁶² Zrínyi prózai munkáiban többször is utalást tett a lipcsei csatára, ám arról meglehetősen kusza leírásokat adott, ami ugyancsak azt valószínűsíti, hogy azok nem személyes élményekből táplálkoztak.⁶³ Minthogy a következő esztendőben a közép-európai hadszíntéren nem került sor csatára a hadviselő felek között, a legnagyobb összecsapás, aminek a magyar főrend bizonyíthatóan részese volt, az az 1644. októberi 4-i tiszapalkonyai ütközet lehetett. Ennek során az Ibrányi Mihály vezette erdélyi seregre mért vereséget Hans Christoph von Puchheim altábornagy különítménye.⁶⁴ Minthogy ez az összecsapás voltaképpen egy menetből végrehajtott rajtaütés volt, kijelenthető, hogy Zrínyi a harmincéves háború folyamán sem a birodalmi, sem a magyarországi hadszíntéren nem vett részt szabályos csatában és ez a későbbiekben sem adatott meg neki.⁶⁵ A feltehetően 1663-ban keletkezett *Az Török Afium* önreflektív sorai, miszerint „az én experienciám kicsin és csak egynéhány csatából áll” sem mondanak ellent a fentebbi állításnak, sőt, éppen hogy megerősítik azt.⁶⁶ A korabeli magyar nyelv ugyanis a délszláv jövevényszóként átkeült kifejezést – ellentétben a mai szóhasználattal – nem főerők között zajló, a háborúk kimenetelét döntően befolyásoló formális összecsapásokra, hanem kisebb, portyázó egységekre, illetve – másodlagosan, jelentésbővülés eredményeképpen – az ezek által végrehajtott vállalkozásokra alkalmazta.⁶⁷ Zrínyi életében egyszer sem vívott szabályos csatát, sőt nagy valószínűséggel részt sem vett ilyenben,

60 A hároméves svéd fogságából éppen szabadult Montecuccoli és Zrínyi 1642-ben akár találkozhattak is a harctéren, bár valószínűbb, hogy éppen elkerülték egymást. A Lipót Vilmos főcseregéhez beosztott itáliai főtiszt ugyanis a Troppaunál [Opava, PL] július végén aratott győzelme után nem sokkal Modénába utazott, ahova október végén érkezett meg. F. Molnár 2024, 61. Zrínyi szeptember első napjaiban indult el Csáktornáról a hadszíntérre, ahol maga is a Habsburg főherceg mellé került. Végh 2021, 217.

61 Guthrie 2003, 110–122.

62 „Írom Kegyelmednek” 2015, 130.; Bezerédy számára maga Lipót Vilmos állított ki igazolást arról, hogy a balvégzetű csatában „all seine Bagage verlohren”. ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv (=FHKA) Alte Hofkammer (=AHK) Hoffinanz Ungarn (=HFU) Karton 391. 1642. Dezember fol. 59.

63 Zrínyi Miklós összes művei 2003, 294, 307, 324.

64 ÖStA KA FA AFA Karton 118. 1644–10–7½, 1644–13–1½

65 A *Vitéz Hadnagyban* Zrínyi azt állítja, hogy „Láttam oly resolutus német sereget, hogy oly gyorsan ment az álgúkra, csak kétszer sem hagyott néki [ti. az ellenségnek] lőni”. Zrínyi Miklós összes művei 2003, 355. Támpontok híján az összecsapást – feltéve, hogy annak a főúr valóban szemtanúja volt – egyelőre nem tudjuk azonosítani.

66 Zrínyi Miklós összes művei 2003, 413.

67 Zrínyi-szótár 2004, 188.

mint ahogyan önállóan ostromot sem irányított, márpedig a korszakban tudvalévóleg ezeket tekintették a hadvezérlet ismérveinek.⁶⁸ Zrínyi egyedül a határmenti, kisháborús küzdelmekben volt jártas, amit kétségtől magas szinten űzött; jelenleg nincs tudomásunk olyan összecsapásról, amelyben alul maradt volna. Ezt a tudást a birodalmi hadszíntéren is kiválóan kamatoztatta mint csapattiszt, ám ebbéli minőségében az stratégiai döntéshozatalnak már csak távollétei okán sem lehetett részese.⁶⁹ Harcászati tapasztalatokkal ellenben a fiatal főúr ezen rövid időszak alatt is gazdagodott. Felismerte például a lovasság mozgékonyágát a gyalogság tűzerejével kombináló, az 1630-as évektől mind nagyobb jelentőségre szert tett, sokoldalúan használható dragonyos csapatnem jelentőségét.⁷⁰ Bizonyítja ezt, hogy 1647 őszén engedélyt kapott az Udvari Haditanácstól egy század német dragonyos felfogadására, akiket – létszámukat utóbb megduplázva – testőralakulatként alkalmazott egészen haláláig.⁷¹ A Habsburg állandó haderő – a magyar hadi kultúrától lényegileg idegen – struktúrája, döntéshozatali szinterei, belső viszonyrendszere, logisztikai háttérapparátusa stb. azonban rejtve maradt előtte, márpedig ennek hiányában hadműveleti szintű irányításra nyilvánvalóan nem vállalkozhatott. Nem mellékes körülmény, hogy az 1660-as évekbeli Habsburg haderő csak távolról emlékeztetett arra, amelyet Zrínyi két évtizeddel korábban könnyűlovas ezredtulajdonosi és parancsnoki minőségében, tehát voltaképpen kívülről, s amúgy is csak futólag, felszínesen megismert. A harmincéves háborúban való alkalmi szerepvállalás mégis meghatározó a Zrínyi-életműben. Minden bizonnyal az ott látottak tartottak tükröt elé, ráébredve a hazai hadügy elmaradottságára és ösztönözték arra, hogy tollat ragadva alapot vessen a magyar nyelvű hadtudományi irodalomnak. Hadírói munkássága, elméleti felkészültsége emelte őt kor- és honfitársai fölé.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ballagi Aladár 1882. *Wallenstein horvát karabélyosai 1623–1626*. Budapest: Franklin-Társulat.
 Bauer, Ernest 1941. *Hrvati u tridesetgodišnjem ratu*. Zagreb: Matica Hrvatska.
 Bátorfi Lajos 1877. *Adatok Zalamegye történetéhez*. III. Nagykanizsa: Szerzői kiadás.
 Bene Sándor 2021. *A harmadik szirén. Zrínyi Miklós költészete*. Budapest: Osiris.
 Brnardić, Vladimir–Pavlović, Darko 2010. *Imperial Armies of the Thirty Years' War. Cavalry*. Oxford–New York: Osprey Publishing House.

68 „s bár sosem vezetett teljes hadseregeket, sem pedig várostromokban nem parancsnokolt, így nem is sorolható a nagy hadvezérek közé, legalább kiváló lovagként örök hírnevet érdemel.” Priorato 2007, 389.

69 Montecuccoli Wesselényi Ferenc nádorra célozhatott az 1662. évi országgyűlés idején keletkezett, kiszivárgott feljegyzésében, de sorai természetesen Zrínyire is vonatkoztathatóak: „Néhányan, kik az előtt háborúban voltak, alig vettek részt két-három hadjáratban (rövid időn keresztül ily hosszan tanulható művészetért) többen voltak a könnyű fegyverzetű csapatok és horvátok élén, kik rendszerint a hadseregtől elszakadva csak portyázásra használtattak, s mivel az ily katonaság vezérei a fontosabb tanácsokra nem hivatnak: fel nem foghatták, hogy miért történjék ez és hagyassék el amaz, a miért így és nem másképp viseltessék a háború”. Kőszeghy 1890, 131.

70 Wrede 1901, 8–11.

71 ÖStA KA ZSt. Bestellungen Karton 10. No. 1457.; Németh 1989, 573–574.

- Broucek, Peter 1969. Erzherzog Leopold Wilhelm und der Oberbefehl über das Kaiserliche Heer im Jahre 1645.
In: Ismeretlen szerkesztő: *Aus drei Jahrhunderten. Beiträge zur österreichischen Heeres- und Kriegsgeschichte von 1645–1938.* 7–38. Wien: Heeresgeschichtliches Museum.
- Broucek, Peter 1970. Die Bedrohung Wiens durch die Schweden im Jahre 1645.
In: *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 26: 120–165.
- Czigány István 2004. *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700.* Budapest: Balassi Kiadó.
- Czigány István 2019. A Muraköz oszmánellenes védelmi rendszere és Zrínyi-Újvár.
In: Hausner Gábor, Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán.* 25–39. Budapest: Dialóg Campus.
- Domokos György 2021. Császári tábornok volt-e Zrínyi Miklós?
In: Úő: *Kő és tűz. Erődépítézet- és tüzérségtörténeti tanulmányok.* 544–572. Budapest: Nemzeti Kulturális Alap.
- Guthrie, William P. 2003: *The later Thirty Years War. From the Battle of Wittstock to the Treaty of Westphalia.* Westport–London: Greenwood Press.
- Hausner Gábor 2013. *Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom.* Budapest: Argumentum Kiadó.
- Hochedlinger, Michael 2006: *Des Kaisers Generale. Bibliographische und quellenkundliche Anmerkungen zur Erforschung militärischer Eliten in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie.* [E-könyv] Wien: Österreichisches Staatsarchiv.
- Hoyos, Philipp 1976. Die Kaiserliche Armee 1648–1650. In: *Der Dreißigjährige Krieg. Beiträge zu seiner Geschichte.* 169–232. Wien: Heeresgeschichtliches Museum.
- „Írom Kegyelmednek” 2015. „Írom Kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokrátákhoz, nemesekhez (1635–1665). Feltárta, szerkesztette és közreadja Tusor Péter. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kelenik József 2016. A keresztény világ bajnoka.
In: Hausner Gábor (szerk.) *Zrínyi-album.* 108–173. Budapest: Zrínyi Kiadó–Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
- Klaniczay Tibor 1964. *Zrínyi Miklós.* [2. átdolgozott kiadás] Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kőszeghy Sándor 1890. Montecuccoli Raymond császári vezér és Zrínyi Miklós horvát bán között az 1661-iki erdélyi hadjárat tárgyában folyt vita iratai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 3: 125–136.
- Kukuljević, Ivan 1875. Borba Hrvatah u tridesetljetnom ratu. *Arhiv za povjestnicu Jugoslavensku*, 12. 1–47.
- F. Molnár Mónika 2024. A birodalom szolgálója. Raimondo Montecuccoli (1609–1680). Pécs: Kronosz Kiadó.
- Monostori Tibor 2019. Egy magyar arisztokrata Spanyol Németalföldön a Flandriai hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr lovasezredének szerződötetése 1637-ben. *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 17: 157–174.
- Münkler, Herfried 2018: *Der Dreißigjährige Krieg. Europäische Katastrophe, Deutsches Trauma 1618–1648.* Berlin: Rowohlt Verlag.
- Nagy Levente 2003. *Zrínyi és Erdély. (A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel).* Budapest: Argumentum Kiadó.
- Nagy Levente, Hausner Gábor 2011. Raimondo Montecuccoli és a magyarok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124 (3): 679–740.
- Németh S. Katalin 1989. Zrínyi-Újvár és az istenek. Beszámoló 1664-ből. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 93 (5–6): 573–574.
- Pálffy Géza 2013. *Zrínyi Miklós nagy napja. A vati hadimustra 1663. szeptember 17-én. A Marcal melletti hadimustra 350. évfordulójának emlékére.* Pápa: Jókai Mór Városi Könyvtár
- Pálffy Géza 2014. Költő és hadvezér? A politikus, katona, költő-író különféle lojalitásai és identitásai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127 (4): 867–880.
- Pálffy Géza 2020. Ein vergessenes Territorium des Dreißigjährigen Krieges? Die Länder der ungarischen Krone im großen Krieg Europas. Forschungsergebnisse und –desiderata. In: Keller, Katrin, Scheutz, Martin (hrsg): *Die Habsburgermonarchie und der Dreißigjährige Krieg.* 75–94. Wien: Böhlau Verlag.

- Pálffy Géza 2022. Több ország szolgálatában: Zrínyi Miklós lojalitásai és identitásai.
In. Bódvai András (szerk.): *Zrínyi Miklós emlékkönyv*. 12–31. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653). (Pálffy Pál levelei Batthyány Ádámhoz és Borbálához) 1989. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta, a mutatókat készítette S. Lauter Éva. Budapest: ELTE.
- Priorato, Galeazzo Gualdo: Zrínyi Miklós grófnak, Horvátország bánjának élete és viselt dolgai 2007.
In. Bene Sándor, Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyiek a magyar és horvát törtélemben*. 385–390. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Sashalmi Endre 2006. *A nyugat-európai államfejlődés vázlata (1000–1700)*. Pécs: Pannonica.
- Schmidt-Brentano, Antonio 2022. *Die kaiserlichen Generale 1618–1655. Ein biographisches Lexikon*. [E-könyv]
Wien: Österreichisches Staatsarchiv.
- Stanić, Damir 2018. *Tko su bili ti „strašni Hrvati”/Who were those terrible Croats? Katalog izložbe*.
Štrigova: Hrvatski državni arhiv–Državni arhiv za Međimurje.
- Széchy Károly 1896. *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664. I*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- Theatri Europaei oder Historische Beschreibung aller vornembsten und denkwürdigsten Geschichten so sich hin und wieder in Europa sonderlich im Reich Teutscher Nation von Ao 1638 biß Ao 1643 begeben*.
Frankfurt am Mayn, 1692.
- Tusor Péter 2015. A primás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664). *Történelmi Szemle*, 57 (2): 219–250.
- Várkonyi Gábor 1992. Magyar katonák a harmincéves háború európai hadszínterein.
Hadtörténelmi Közlemények, 105 (2): 149–151.
- Végh Ferenc 2021. Zrínyi Miklós részvétele a harmincéves háborúban (1642–1644).
Pontes. A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve 4. 213–227.
- Végh Ferenc 2022. Zrínyi (VII.) Miklós, a határvédelem szervezője.
In. Bódvai András (szerk.): *Zrínyi Miklós emlékkönyv*. 57–83. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Végh Ferenc 2024. Zrínyi Miklós, a főstrázsamester. Adalékok a Habsburg Monarchia kora újkori katonai hierarchiájához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 137 (2): 461–482.
- Wilson, Peter H. 2009. *Europe’s Tragedy. A New History of the Thirty Years War*. London: Allen Lane.
- Wrede, Alphons von 1898. *Die Geschichte der K. u. K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts* I. Wien: Verlag von L. W. Seidel und Sohn.
- Wrede, Alphons von 1901. *Die Geschichte der K. u. K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*. III/1–2. Wien: Verlag von L. W. Seidel und Sohn.
- Zrínyi Miklós összes művei* 2003. Szerkesztette és az utószót írta Kovács Sándor Iván. A levelek és az emlékiratok szövegét gondozta és jegyeztelte Hausner Gábor. Budapest: Kortárs Könyvkiadó.
- Zrínyi-szótár*. Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete 2004. Szerk. Beke József.
Budapest: Argumentum Kiadó.